

ISSN 2959-1953
ISSN 2959-1961
<https://osvita.eeipsy.org>
<https://doi.org/10.38014/osvita.2024.93.16>

АРТЕМЕНКО Т.Б.

методист-практичний психолог,
Комунальний навчальний заклад
«Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних
працівників Черкаської
обласної ради»,
м. Черкаси, Україна

СУПЕРВІЗІЙНА ПІДТРИМКА РОБОТИ З ТРАВМОЮ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА*

ARTEMENKO T.B. **Supervision of the work of a psychologist who works with an trauma.** *The author explores the possibilities of supervision in the work of an applied psychologist. The work with trauma is an important aspect of supervision. These explore can be used in the postgraduate education of teachers and help provide quality services to the population during a social conflict. This practice helps integrate the Ukrainian psychological community into the European humanitarian space.*

Key words: *supervision, supervisory, psychological service, trauma, crisis, postgraduate education, positive psychotherapy.*

АРТЕМЕНКО Т.Б. **Супервізійна підтримка роботи з травмою у діяльності практичного психолога.** Авторське дослідження можливостей застосування супервізії як засобу професійної підтримки практикуючих спеціалістів, що працюють з травмою, може бути використано в системі післядипломної педагогічної освіти з метою оптимізації надання професійних послуг спеціалістами та слугувати відповіддю на виклики, що лежать на шляху інтеграції української психологічної спільноти до європейського гуманітарного простору.

Ключові слова: супервізія, супервізорство, психологічна послуга, травма, криза, післядипломна освіта, позитивна психотерапія.

1. Вступ

Професійне співтовариство та замовники психологічних послуг сьогодні висувають запити до формування особливості професійної конфігурації прак-

тичного психолога. Вона формується через такі чинники як власна терапія, робота з клієнтами, триваюче навчання та проходження супервізій та інтервізій. Реалізувати навчальні активності та супервізійну (наставницьку) підтримку діяльності практикуючого психолога на сучасному етапі покликана система післядипломної освіти та спільнота професіоналів, до якої входить фахівець.

Основним концептом дослідження виступає ідея про упровадження методу супервізії в діяльність практичних психологів, що працюють з травмою, що дозволить підвищити якість психологічних послуг та забезпечити належну підтримку фахівця.

2. Постановка проблеми

Актуальність розробки теми обумовлена такими факторами, як відсутність в Україні інституту супервізорства у формальному секторі освіти, слабка розробленість у вітчизняній науці теоретико-методологічних процедур здійснення фахової супервізії для практикуючих психологів у процесі їхньої післядипломної активності, відсутність чітких засад надання супервізійної підтримки фахівцям, що працюють з травмами війни, наявність протиріч, що виникають між суспільними вимогами до професії психолога та реальною професійною практикою.

Короткий огляд літератури. Феномен супервізії був описаний та визначений такими дослідниками, як З. Фрейд (1930), М. Балінт (1956), Бордерс і Леддік (1987), Д. Вінер, К. Вітакер, С. Гледдінг, Р.Р. Грінсон, Д. Якобс (1997), П. Девід (1997), С. Зонненберг, М. Кокс, Р. Кочюнас, К. Краутер, С. Лазар, В. М. Лейбін, Д.Дж. Мейєр (1997), Хесс (1980), Х. Спотніц, Е. Уільямс, Р. Урсано, Б. Уортон, Р. Шохет (1989), Дж. Хейлі, П. Ховкінс (1989), Х. Пезешкіан (2001); Б.Д. Карвасарський, С.О. Кулаков, Б.В. Михайлів (2002), С.І. Табачников, І.С. Вітенко, В.В. Чугунов (2002), І.О. Кірілов (2002), М.І. Д. Булюбаш (2003), В.І. Карікаш (2006), Т.С. Яценко (2006), Л. Авраменко (2008); О.М. Усатенко (2010), С.А. Богданов (2014), О.П. Коваленко (2014). У працях вчених супервізія представлена як частина підготовки та становлення психолога та психотерапевта, в тому числі у післядипломний період його професійної активності.

Різні аспекти переживання стресових подій та роботи з кризою вивчали Ф.Є. Василюк (1984), В.І. Лебедев (1989), К.А. Абульханова-Славська (1991); А.М. Корюкін (2005); А.А. Осіпова (2005); В.Ю. Слабінський (2006), К.О. Петрова (2008), К.В. Карпинський (2008); В.А. Агарков (2009), Є.П. Ільїн, О.О. Лазебна, М.Ш. Магомед-Емінов, К.Л. Михайлова, М.А. Падун, І.І. Мамайчук, М.М. Решетніков (2010); А. Маслоу (1989), В. Engdahl, Th. N. Dikel et al. (1997), М. Уайт (2003). Питання роботи з дітьми та підлітками, що зазнали досвіду дистресу, травматичного стресу чи впливу кризових подій, розглядали Л.І. Божович (1979), Л.С. Виготський (1984); Н.В. Тарабріна (1996; 2001), І.В.

Дубровіна, М.І. Лісіна (2004), А.Л. Венгер (2006), А.А. Бадхен, А.М. Родіна (2007); Е. Еріксон (1996), А. Аллен, С. Блум, Д. Джонсон, А. Маслоу, Д. Сміт, К. Флейк-Хопсон, В. Фруе, К. Хорні та ін. Серед вітчизняних вчених варто назвати Я.О. Овсяннікову, Ю.С. Семенову, К.Ф. Халепу (2013), С.А. Богданова (2013), О.І. Романчука (2014). Вказані дослідження стосуються вивчення поведінки осіб та груп, що зазнали стресу чи пережили кризову подію, надання їм допомоги, яка може бути представлена у формі кризового втручання, психотерапії, тематичних тренінгів для розвитку окремих навичок, ведення груп тощо.

Аналіз фахової літератури виявив, що такі аспекти, як особливості супервізійної підтримки фахівця, який працює з травмою, особливо дитячою, досліджені науковцями недостатньо. Готуючи власне дослідження, автор намагалася заповнити цю прогалину.

Цілі і внесок у дослідження. Ціллю дослідження автор бачить вивчення особливостей та переваг упровадження методу супервізії у практичну діяльність психологів, які працюють з травмованим контингентом.

Структура (зміст) статті. Стаття містить наступні частини: короткий теоретичний екскурс щодо проблеми застосування методу супервізії у практичній підготовці фахівців допомагаючих професій та аналіз існуючих підходів до надання кризової допомоги; опис досягнень упровадження у практику діяльності психологів області навчального курсу, спрямованого на розвиток навичок кризового консультування та допомогу дітям у ситуації стресу; виділення супервізійної складової як такої, яка дозволяє зробити упровадження курсу більш ефективним; ілюстрація супервізійних процедур, що застосовуються до учасників курсу та проводяться у методі позитивної психотерапії; аналіз результатів застосування методу супервізії у роботі психологів з уразливим контингентом.

3. Вклад основного матеріалу

Теоретична база, гіпотези (запитання). Аналіз фахової літератури показав, що проблема дослідження супервізії як частини підготовки та становлення психолога та психотерапевта не є новим напрямком психологічної науки і практики. Опис супервізії як професійного феномену та відповідних теоретико-прикладних досліджень датуються початком тридцятих років минулого сторіччя. За останнє десятиріччя здійснено також ряд вітчизняних науково-прикладних досліджень щодо застосування супервізорства для підготовки практичних психологів.

Так, З. Фрейд (1930) використовував супервізію як особистий аналіз у ролі пацієнта з практикуванням зміни ролей «пацієнт»-«аналітик», запровадив відокремлення супервізійної роботи від теоретичної підготовки і особи-

стого аналізу та представлення закінчених або поточних випадків супервізор-аналітику для спільного обговорення, розглядав феномен супервізії як частину підготовки та становлення психотерапевта психоаналітичного напрямку; М. Балінт (1956) залишив по собі методику проведення т. зв. балінтовських груп, що досліджують особливості взаємодії клієнта та лікаря; Хесс (1980) описав супервізію як насичену міжособистісну взаємодію; він дає таке загальне визначення супервізії: «Це насичена міжособистісна взаємодія, основна мета якої полягає в тому, щоб одна людина, супервізор, зустрілася з іншою, терапевтом, і спробувала зробити останнього більш ефективним у допомозі людям» [7, с.91]; Бордерс і Леддік (1987) визначили поняття само-супервізії та розвитку внутрішнього супервізора; П. Ховкінс і Р. Шохет (1989) виділили *індивідуальний, груповий і організаційний підходи в супервізії* [7]; Д. Якобс, П. Девіс, Д.Дж. Мейер (1997) у розрізі супервізії розглянули техніки і методи коректующого консультування.

У працях вчених розкрито теоретичні моделі супервізії, виокремлено її різновиди. У наукових джерелах супервізія визначається як специфічний метод навчання психологів-початківців (Р.Р. Грінсон, П. Девід, Д. Якобс, Б.Д. Карвасарський, М. Кокс, Д.Дж. Мейер, Х. Спотніц, П. Ховкінс, Р. Шохет, І.Д. Булюбаш та ін.); як альтернатива особистісному аналізу (С. Зонненберг, С. Лазар, Р. Урсано та ін.); як засіб підвищення фахової майстерності і кваліфікації досвідчених фахівців (С. Гледдінг, А. Домбровський, Р. Кочюнас, К. Краутер, А. Менегетті); як засіб упередження професійного вигорання (Р. Шохет, П. Ховкінс; С.О. Кулаков, М.Л. Авраменко (2008)). Дослідники С. Гледдінг, С. Зонненберг, К. Краутер, С. Лазар, А. Менегетті, Р. Урсано стверджують, що супервізорство є методом, який сприяє підвищенню якості роботи та є необхідною складовою професійного розвитку як початківців, так і досвідчених психологів-практиків.

Російські вчені Б.В. Михайлів, С.І. Табачников, І.С. Вітенко, В.В. Чугунов (2002) здійснили дослідження аспектів роботи балінтовських груп, серед яких – позитивна трансформація професійного «я» фахівця, допомога в ухваленні рішень тощо; І.О. Кірілов (2002) удосконалив супервізійну підготовку медичних психотерапевтів у методі позитивної психотерапії; І.Д. Булюбаш (2003) досліджувала основи супервізії в гештальт-терапії; А.А. Бадхен та А.М. Родіна (2007) підкреслювали важливість проходження супервізій практичними психологами, які працюють з дітьми [3], Ю.В. Щукіна (2011) дала визначення супервізії як загально визнаного методу освіти, підвищення кваліфікації та підвищення якості роботи фахівців в сфері допомагаючих професій та як релевантного місце діалогу науки, практики, освіти [8].

У вітчизняній науці здійснено дослідження питань фахової підготовки практичних психологів методом супервізії в аспекті цілісного пізнання психіки

в єдності свідомого й несвідомого (Т.С. Яценко (2006), С.М. Аврамченко, Т.І. Білуха, Т.В. Горобець, Б.Б. Іваненко, О.О. Святка, І.М. Сергієнко, О.М. Усатенко (2010) [6], ін.).

Серед вітчизняних науковців на сучасному етапі з'явилися й окремі дослідження супервізійного супроводу діяльності практикуючих психологів та фахівців інших допомагаючих професій. Вони стосуються таких питань, як організаційно-методичні та етичні моменти надання фахової супервізії (В.Г. Панок (2014), Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська (2015)), психодинамічні аспекти організації інтервізій, супервізій та самосупервізій (С.А. Богданов (2013), О.П. Коваленко, О.В. Залеська, Н.Ю. Худякова (2014) [5]), супервізорський супровід професійної діяльності практичного психолога системи освіти (В.Є. Кавецький, С.Р. Демидась (2017)). Найбільш виразний акцент у сучасних дослідженнях ставиться на супервізійний супровід роботи психолога з дітьми та сім'ями, що зазнали травм війни.

Для упровадження нової технології у закладі післядипломної освіти, а саме методу групової супервізії для практичних психологів, автор звернулася до наступних теоретико-методологічних позицій.

Для проведення супервізійних процедур автор вибрала п'ятиступінчасту стратегію, запозичену з арсеналу методів позитивної психотерапії [2]. Така стратегія дозволяє структурувати відносини в супервізії та перейти від конфлікту до способів його вирішення. Ця методична структура відносин моделює основні особливості взаємодії в рамках методу і створює модель терапевтичних відносин для психолога, який навчається. Таким чином, створюються передумови для формування ставлення психолога до клієнта, що визначають застосування отриманих знань на практиці.

Процес такої супервізії поділяється на п'ять умовних кроків [1].

Крок перший. На першій стадії – стадії дистанціювання - ведучий пропонує учаснику описати ситуацію, для вирішення якої останній потребує професійної допомоги. Ведучий здійснює відтворення проговорюваного матеріалу та допомагає сформулювати запит на роботу. Завдання групи полягає у дистанціюванні від феноменів «я», у виявленні уважності до «ти» і «ми», демонстрації терплячості та емпатії, у застосуванні навичок активного слухання, позитивних та транскультуральних аспектів.

Крок другий. На діагностичній стадії група проводить інвентаризацію даностей, що описують ситуацію. Матеріал може бути представлений через символічний контекст у вигляді метафор, топологічних моделей, графічних зображень тощо. В кінці стадії формулюється та укладається договір на роботу між учасником та групою. Завдання групи полягає у дослідженні феноменології іншого, у точному формулюванні запитань, у визначенні змісту, здібностей, можливостей, історії та динаміки щодо учасника та його ситуації.

Крок третій. Стадія ситуативного підбадьорювання актуалізує особистісні та професійні ресурси учасника. Члени групи надають підтримку останньому, опираючись на принципи щирості, емпатії, прийняття, надії, творчості, спонтанності. Група та ведучий упевнюються, що учасник володіє необхідним ресурсом для подальшої роботи. Завдання групи ґрунтується на розумінні принципу надії, баченні ресурсу іншого, на умінні надавати підтримку та здатності бути зразком для наслідування.

Крок четвертий. На стадії вербалізації група продукує набір можливих рішень представленої ситуації та пред'являє їх учаснику. Пред'явлення можуть мати символічний контекст. Це можуть бути індивідуальні рішення членів групи чи спільний творчий проект. Колеги показують учаснику свою картину чи вербалізують можливі рішення. Завданням групи є дотримання балансу ввічливості і відкритості, продукування різних варіантів професійної поведінки та прогнозу результатів, окреслення зон відповідальності.

Крок п'ятий. Стадія розширення цілей дозволяє перенести знайдені рішення у майбутнє, розширити рамку сприймання себе як особистості та професіонала, дистанціюватися від ситуації. Учасник висловлює свої роздуми, емоції та ставлення до рішень, які надала група. Він також озвучує наміри, цілі, та вибори, прийняті щодо його ситуації, інші професійні та життєві плани, що виходять за межі запиту. В кінці процесу всі учасники, включаючи ведучого, надають зворотний зв'язок. Повідомлення можуть стосуватися самопочуття учасників, аналізу особистісних і групових феноменів тощо. Завдання групи на цій стадії виражаються у відокремленні та здобутті автономії всіма її учасниками, у формуванні наміру втілювати зміни, у навичках позитивного переформулювання поняття конфлікту як можливості, у роботі з майбутнім, пошуку сенсовості.

Детально концепцію теорії позитивної психотерапії, відповідну методологію з використанням п'ятиступінчастої техніки супервізії та запозичений з психотерапії феномен позитивного переносу розглянуто у роботах таких авторів, як Н. Пезешкіан, Х. Пезешкіан, Х.Г. Брауер, У. Бьосман, Дж. Флемінг, Т.Ф. Бенедек, П. Грей, Д. Уальдфогель; П.М. Бромберг, Д. Сандлер, К. Дер, А. Холдер, У. Хетчер; Д.О. Леонт'єв, Є.С. Мазур, А.З. Шапіро, А.Н. Романін, І.О. Кірілов, С.О. Кулаков, В.А. Ташликов, М.А. Гончаров, Б.Д. Карвасарський; В.І. Карікаш, О.В. Двіжона, Х. Карабін, Д.В. Черенщикова, Є.В. Карпенко та ін.). Концепції психологічної травми та кризової допомоги, на які спиралася автор, окреслені у роботах Н.В. Тарабріної, І.В. Дубровіної, М.І. Лісіної; О.І. Романчука, С.А. Богданова; Е. Еріксона, А. Маслоу, К. Хорні.

Враховуючи специфічні задачі проведення супервізії для фахівців, які працюють саме з особами, що мають досвід травматизації, автор зробила припущення, що застосування методу супервізії дозволить підвищити якість

психологічних послуг та забезпечить належну підтримку фахівця у напрямку покращення його особистісних та професійних показників.

Дизайн дослідження і методи. Автором було здійснене динамічне виробниче дослідження, що тривало упродовж 2-х років. Було використано стратегію дослідження фокус-груп та кейс-дослідження. У свою чергу, дані кейс-дослідження, що слугувало для тестування гіпотез, збиралися як комбінація інтерв'ю, анкетування, особистих спостережень й аналізу внутрішніх та зовнішніх документів. Метод дав можливість встановити відносно широкий спектр особистісних та професійних факторів, які потенційно пов'язані з досліджуваним феноменом, однак були заздалегідь невідомі автору. Проблема контролю у кейс-дослідженні вирішувалася збором даних спостереження за «природними контрольними групами», тобто, за групами фахівців, яким не надавалась супервізійна підтримка. Метод був обраний через його доречність для вивчення комплексних організаційних процесів, адже робота проводилася з багатьма учасниками, стосувалася низки подій та була спрямована на упровадження досить масштабного проекту з використанням інноваційної технології.

4. Результати дослідження

Дослідження проводилось на базі комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», обласного центру практичної психології та соціальної роботи інституту. У ньому взяли участь практичні психологи та методисти з психологічної служби. Початок дослідження – осінь 2015 року. Дослідження співпало з початком реалізації у навчальному закладі курсу «Навички кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей» [4]. Курс є складовою частиною міжнародного проекту ЮНІСЕФ-НаУКМА, що реалізується спільно з Національним Університетом «Києво-Могилянська Академія» та Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПНУ «Комплексна психосоціальна підтримка дітей, підлітків та сімей, що постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні». Упродовж двох років, поки упроваджувався курс, навчання та сертифікацію пройшли 160 спеціалістів. Під час опрацювання практичних блоків курсу учасники вчилися встановлювати та підтримувати контакт з дитиною, створювати ситуацію безпеки під час сетінгу, застосовувати вправи, техніки та прийоми стабілізації стану клієнта, надавати практичну базову підтримку, інформувати та навчати клієнта встановлювати контакт з соціальним оточенням та спеціалізованими сервісами, опановували головні практичні засади проведення тренінгових занять для дітей.

Під час таких навчань тренеру вдалося виділити теми, які засвоюються краще, та теми, на які треба звернути більше уваги. Зона успіху учасників

включає такі моменти, як висока мотивація до професійного розвитку, наявність енергії для допомоги, демонстрація психологом дружньої позиції стосовно клієнта, створення ситуації безпеки, об'ємна діагностика, слідування темі та предметній лінії у консультуванні. Поряд з цим було відмічено, що варто дорозшувати такі професійні здібності, як встановлення та підтримання контакту, оволодіння техніками відображення (на противагу розпитуванню), опанування навичками розрізнення власної реальності та реальності клієнта, прийомами формування запиту (зокрема, переведення запиту стосовно третьої особи у запит щодо першої особи), прийомами дистанціювання, масштабування проблематики, навичками толерування сильних емоцій клієнта, а також надалі працювати над лінією стосунків психолог-клієнт (на противагу ігноруванню терапевтичного стосунку).

Після виділення зон професійного розвитку учасникам була запропонована супервізійна підтримка, яка надавалася тренером, а також була організована робота інтервізійних груп. Супервізійні та інтервізійні групи проводились як у рамках атестаційних курсів підвищення кваліфікації, так і у міжкурсовий період. Починаючи з поточного, 2017 року, супервізійні семінари були включені до плану роботи інституту як самостійні методичні заходи.

Перед початком застосування методу супервізії серед учасників була проведена діагностика діяльнісно-особистісної сфери за такими показниками, як рівень тривожності, самооцінка, здібності до співпраці, відкритість, усвідомлення сенсу, зміст та глибина актуального конфлікту (рівні розвитку первинних та вторинних актуальних здібностей, їх баланс та способи реагування на конфлікт), визначені професійно значимі якості, досліджена модель стосунків «психолог-клієнт».

Супервізія, що застосовувалася тренером у системі підготовки фахівців, проводилася у формі групової сесії за участю ведучого. Така форма взаємодії не потребує обов'язкової участі сертифікованого супервізора, разом з тим дозволяє вирішити питання фахової підготовки, розраховані саме на таку навчальну форму [1].

Під час сесій учасники розглядали кейси з практики, аналізували виконання практичних завдань навчальних модулів програми підвищення кваліфікації, приділяли увагу феноменологічному полю взаємодії з клієнтом, усвідомленню власного зростання у темі та професії загалом тощо. Окрім травм, пов'язаних із переживанням наслідків триваючого у країні збройного конфлікту, в зону уваги спеціалістів також потрапляли теми, що стосуються складних випадків у роботі з проявами насильства та інших поведінкових девіацій у закладах освіти. Серед таких «гарячих» тем можна виділити наступні: діагностування та подолання явищ насильства та жорстокості у школах та у закладах професійної освіти, захист дітей та підлітків від участі у

деструктивних кібер-групах, консультування осіб з асоціальною поведінкою, попередження сімейного насильства, ресурсування діяльності фахівців допомагаючих професій тощо.

Підводячи підсумки кількарічного упровадження групових супервізій, зазначимо, що результатом участі спеціалістів у роботі таких професійних груп стало часткове вирішення актуальної проблематики фахового та особистісного рівнів. Учасники відмічають загальне поліпшення самооцінки, покращення здібностей до встановлення контакту та налагодження співробітництва, зростання відкритості, набуття сенсовості свого перебування у професії та задоволеність працею, вирівнювання балансу первинних і вторинних актуальних здібностей та розширення ефективних способів реагування на конфлікт. Загалом психологи вказують на зростання адаптивності, інші позитивні суб'єктивно оцінювані зміни [1].

5. Заключення

Серед завдань подальшого упровадження методу супервізії автор вбачає визначення інституційних організаційно-змістових умов проведення такої форми роботи для практичних психологів, поповнення методичної бази супервізорської майстерності у роботі з фахівцями, що працюють з травмою, надання подальшого розвитку науковим уявленням щодо феномену супервізії та його ролі у професійному розвитку практичних психологів.

Список використаних джерел:

1. Артеменко Т.Б. Можливості застосування методу супервізії у післядипломній підготовці практичних психологів / Артеменко Т.Б // Матеріали ІХ Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [Упор. Назаренко Г.А.]. – Черкаси: КНЗ ЧОІПОПП ЧОР, 2017 – 265 с. – С.262-265 // url: <http://oipopp.ed-sp.net/>
2. Програма освітньої діяльності та спецкурс курсів підвищення фахової кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів з проблеми «Навички кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей» / за заг. ред. В.Г Панка. – К.: НАПНУ, 2015. – 28 с. // url: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/137102708/>
3. Усатенко О.М. Супервізорство у фаховій підготовці психолога-практика : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія / Усатенко Оксана Миколаївна ; М-во освіти і науки України, Волинський Національний Університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – 17 с.

Transliteration of References:

1. Artemenko T.B. (2017). *Mozhlyvosti zastosuvannya metodu supervizii u pisliadyplomnii pidhotovtsi praktychnykh psykholohiv* / Artemenko T.B // *Materialy IX Mizhnarodnoho festyvaliu pedahohichnykh innovatsii* / [Upor. Nazarenko H.A.]. Cherkasy: KNZ ChOIPOPP ChOR. 265 s. S.262-265 // url: <http://oipop.ed-sp.net/>
2. *Prohrama osvithoi diialnosti ta spetskurs kursiv pidvyshchennia fakhovoi kvalifikatsii praktychnykh psykholohiv i sotsialnykh pedahohiv z problemy «Navychky kryzovoho konsultuvannia ta rozvytok psykhosotsialnoi stiikosti do stresu u ditei»* / za zah. red. V.H Panka. K.: NAPNU, 2015. 28 s. // url: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/>
3. Usatenko O.M. (2010). *Supervizorstvo u fakhovii pidhotovtsi psykholoha-praktyka* : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.07 - pedahohichna ta vikova psykholohiia / Usatenko Oksana Mykolaivna ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Volynskiy Natsionalnyi Universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk, 2010. 17 s.

ARTEMENKO T.B.

methodologist-practical psychologist, Municipal educational institution «Cherkasy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers of the Cherkasy Regional Council», Cherkasy, Ukraine
E-mail: psysluzhba@ukr.net

SUPERVISION OF THE WORK OF A PSYCHOLOGIST WHO WORKS WITH AN TRAUMA

* Матеріал підготовлено у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлено на І-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї "ПТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни" (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)